

УДК 821.161.2.09

DOI 10.24919/2411-4758.2017.111204

Галина САБАТ,

доктор філологічних наук, професор кафедри романської філології та компаративістики, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

*(Україна, Дрогобич) sabatddpu@gmail.com
orcid.org/0000-0002-5057-5814*

ДУХОВНО-НАЦІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ «СВЯТОВЕЧІРНЬОЇ КАЗКИ» ІВАНА ФРАНКА ТА РІЗДВЯНОЇ КАЗКИ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА «ДИМ»

У статті вперше проаналізовано в компаративному аспекті типологічні аналогії в «Святовечірній казці» І. Франка та різдвяній казці В. Винниченка «Дим». Досліджено поетикальні паралелі в текстах українських авторів на жанрово-композиційному рівні. Відзначено спільність інтерпретації письменниками образів, тем і мотивів. З'ясовано особливості функціонування оніричних візій. Вивчається художньо-пластична роль хронотопу, його місце в структурі творів.

Ключові слова: літературна казка; різдвяна казка; хронотоп; жанр; образ-символ; міф.

Лит. 10.

Галина САБАТ,

доктор филологических наук, профессор кафедры романской филологии и компаративистики, Дрогобычский государственный педагогический университет имени Ивана Франко

(Украина, Дрогобыч) sabatddpu@gmail.com

ДУХОВНО-НАЦИОНАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ «СВЯТОВЕЧЕРНЕЙ СКАЗКИ» ИВАНА ФРАНКА И РОЖДЕСТВЕНСКОЙ СКАЗКИ ВОЛАДИМИРА ВИННИЧЕНКО «ДЫМ»

В статье впервые проанализировано в компаративном аспекте типологические аналогии в «Святовечерней сказке» И. Франко и рождественской сказке В. Винниченко «Дым». Исследованы поэтикальные параллели в текстах украинских авторов на жанрово-композиционном уровне. Отмечены сходства интерпретации писателями образов, тем и мотивов. Выявлено особенности функционирования онирических визиий, изучается художественно-пластическая роль хронотопа, его место в структуре произведений.

Ключевые слова: літературна казка; рождественская казка; хроно-топ; жанр; образ-символ; миф.

Лит. 10.

Постановка проблеми. Аналіз досліджень. У час Різдвяних свят у грудневій газеті “Діло” (1883. – № 145. – 24 грудня; за новим стилем – 1884. – 6 січня) була опублікована “Святовечірня казка” Івана Франка. Твір увійшов до збірки “Давнє й нове” (Львів, 1911), що вийшла накладом Українсько-руської видавничої спілки. Казка відкриває збірку й має уточнення – “Замість пролога”. У радянський час друкувалася лише двічі: у виданню творів І. Франка в 30-ти томах (Харків, 1929) і 20-ти томах (Київ, 1952). До Зібрання творів у 50-ти томах, яке видавалося в час атеїстичного режиму, казка із цензурних міркувань редакторів та упорядників, на превеликий жаль, не потрапила. Після замовчування в режимний час вона була передрукована в тритомному виданні вибраних творів Івана Франка (Дрогобич, 2004), згодом увійшла до повного зібрання казок І. Франка (Дрогобич, 2009, 2013). Прозовий твір В. Винниченка “Дим”, який містив підзаголовок – “Різдвяна казка”, уперше був надрукований у “Літературно-Науковому Вістнику” (1907. – Кн. I. – Т. 2.), що був заснований 1898 року І. Франком та М. Грушевським і став головною трибуною націоналізму в українській культурі. Згодом він увійде до збірки оповідань «Краса і Сила», але в першій редакції, на яку І. Франко написав схвальний відгук-рецензію і опублікував у тому ж таки «Літературно-Науковому Вістнику» (1907. – № 4) під назвою «Новини нашої літератури. Володимир Винниченко. Краса і Сила. Видавництво «Вік». У Києві 1906, стор. 411», ще не вміщений. Емоційний початок статті Франка, який відкривається експресивним вигуком «І відкіля ти такий узявся?», згодом активно цитується дослідниками творчості Винниченка. Власне, письменник заявив про себе в українській літературі малою прозою. Твір «Дим», який, як нам видається, за генологічною специфікою єдина казка у творчості письменника (хоча сюжетну модель чарівної казки митець використовував у дитячій прозі), винниченкознавці не балували розлогими власними оцінками, виняток становить стаття Олени Костенко «“Дим” В. Винниченка: специфіка художнього психологізму різдвяної казки» [5]. “Святовечірня казка” І. Франка була предметом аналізу З. Гузара [2], П. Іванишина [3], А. Скоця [8], Н. Тихолоз [9], в компаративному зіставленні з «Казкою» Є. Маланюка – М. Крупача [7].

Метою дослідження є здійснення порівняльно-типологічного аналізу творів двох відомих українських письменників, що мають ряд

спільних рис, на які варто звернути увагу. Проблеми, порушені І. Франком та В. Винниченком, актуальні й сьогодні.

Виклад основного матеріалу. Уже в назві (“Святовечірня казка”) та підзаголовку («Різдвяна казка») творів вказана жанрова специфіка та позначений хроносовий показник. Час тут зорієнтований на художні асоціації. У творах представлений умовний часовий вимір об’єктивної сакралізованої конкретики, яка, як відомо, актуалізує у ритуалі святкувань, повторюється і стає постійною сутністю християнського існування. У казці «Дим» – це Різдво Христове: «Ласкавий читачу мій, розкажу тобі казку. Я знаю, ти звик на різдвяні свята послухати казки...» [1, 428], у “Святовечірній казці” звученіше – Надвечір’я Різдва Христового. Спостерігається своєрідна міфологізація часу, сакральність якого в душі та свідомості кожного християнина викликає відповідні релігійні асоціації. Проте міфологема “Різдво” в аналізованих казках стає відправним засобом для висвітлення й інших мотивів, зокрема, для утвердження національної ідеї, яка, за заувагою В. Корнійчука, у “Святовечірній казці” сублімована в шевченківських ремінісценціях “своєї хати”, “своєї правди, і сили, і волі” [4, 329]. Омріяний край має реальні просторові координати, які добре знайомі читачеві. Маргіналії незалежної держави, яку уявляє собі письменник в ідилійних мріях, – це *“Дністер, Дніпро і Дон, Бескиди і Кавказ”* [10, 109]. У казці «Дим» актуалізується образ хати як праобраз української культури, і цей образ мислиться Винниченком в контексті програми національного визволення. У творі соціальне визволення та національне відродження взаємопов’язані: «Для побіди народу треба насамперед його з’єднання!» [1, 436]. Концепція «всєбічного визволення» заявлена у творі змаганням двох братів – Впереди і Назада (символів Добра і Зла), про яке розповідає гетеродієгетичний наратор. Оповідь у творі І. Франка веде гомодієгетичний наратор, який виступає в ролі суб’єкта й об’єкта. Андрій Скоць, перший вдумливий дослідник цього тексту, так визначає роль оповідача в аналізованому сюжеті: “«Святовечірня казка» І. Франка побудована у формі розповіді від першої особи, за композиційною схемою «Я – оповідач». Ця схема – сюжетний стрижень казки, що «рухає» її дію. Оповідач виконує, по суті, подвійну функцію. Це і казкар, що розповідає «Святовечірню казку», він і головна дійова постать у ній – казковий герой. Отже, це казка його і про нього” [8, 434].

У творах репродукуються філософські міркування авторів, навіяні сакральним часом, який у душі кожного християнина викликає відпо-

відні екзистенційні роздуми. Моделюючи соціальну картину світу, письменники подають взірць художньої інтерпретації національної, психоаналітичної та морально-етичної проблематики.

У творах картина світу уявляється як тріумф зла: «чад душного страждання стелився по землі. І чад той дурманив розум, і люди самі гризли собі серця, точили свою кров і в страшній тьмі ворогів обіймали, а друзів душили» [1, 429]. Співзвучний цим сумним візіям і меланхолійний стан героя “Святовечірньої казки”:

Так сумно, важко тут те свято зустрічати

Без слова любого, без друга і без роду;

Я рад був з каменем на шиї скочить в воду [10, 108].

Автодієгетичний наратор постає як жертва соціальних утисків, яка прагне духовної віти, жадає справедливості в усій повноті. Ці внутрішні почуття героя надихнув сам Христос (“учитель, світло світа”), який фігурує в експозиції твору як детермінантний хроносовий образ, що викликає болючі роздуми про людські страждання. Згадка про муки Христа, його самопожертву реанімує зміст відповідного сегмента із Євангелія, на фоні цього запозичення формулюється соціальний скепсис, акумулюється тема страдництва народу:

Що за слова любви умер на хреснім дрєві,

За правду завицав усім вінці терневі!

І справджуєся Твій завіт болющий, Христе!

Чи в світі вирросло любви насінє чисте,

Що сіяв Ти, чи став щасливий, кращий він, –

Не знаю; тільки те осталося без змін,

Що за кровавий труд запластою єсть голод,

Що волю й дотепер б'є самоволі молот,

Що гонять за любов, за правду висмівають,

Що втішні сумних, голодних ситі лають!” [10, 108].

Далі дія розвивається за різними принципами представлення подій. В обох творах з'являється алегорично-символічний образ жінки, з яким пов'язуються різні способи реалізації фантастики: у Франка – казковий діалог, що ведеться між героєм і з'явленою романтизовано зідеалізованою героїнею – Женщиною – та вихід із казкової фантастики, що детермінується “поцілуєм надземним” прекрасної гості, у В. Винниченка – подорож-політ над землею завершується зустріччю з загадковою «жінкою в кайданах»: «То йшли жінки – люди Впереда. І попереду всіх йшла одна з їх, висока і рівна. І очі дивились їй твердо, а ноги ступали хистко, бо плутались вони в довгій і сірій одежі. Від ніг же тої жінки глухо і страшно дзвякав брязкіт заліза» [1, 443].

Аналізовані твори поєднали в собі три види нарації: онейричну (адже казкові візії детермінуються сном), мандрівну (за якою позірно оприявнюються діахронно варіаційні обсервації дійсності) і хроносову (ситуація висвічується через конкретний часовий вимір – Різдво). У “Святовечірній казці” наявний ще один вид нарації: біблійний, що репрезентує тему Христа, з яким пов’язана і тема страждання. Проте засадничим у маніфестації казкових візій обидвох творів є хроносовий орієнтир. Сакральний час стає приводом для своєрідних роздумів і подійних сновидних візій.

Така різнотипна контамінованість способів нарації у творах детермінована й важливістю закладеної ідеї. Адже у обидвох казках активізується тема Батьківщини, з якою пов’язується символічно-казковий образ звеличено прекрасної жінки. У “Святовечірній казці” Жінчина у сні представляє герою життя людей його краю на тлі хронотопного плацдарму:

*І понеслись ми враз на крилах херувима,
І став весь руський край у нас перед очима,
Широкий, килимом укритий сніговим,
І небо яснеє зорілося над ним [10, 109].*

Автор конкретними топографічними територіальними окресленнями чітко вказує місцевість – це його Україна. А далі візуально-кадрово, за принципом мандрівного сюжету, герой, пізнаючи життя своєї Батьківщини, опиняється в різних її локусах: у сільських господах “*вбогих і голодних*”, де пізнає “*біль, нужду*” і “*плач, ридання, жаль*”, “*гіркії сльози*”; у пастирів народу, що є “*сіллю землі*”, і саме до них лунає клич до боротьби; у містах “*між верстатами*”, “*де вдень сонця не видати*”; в школах, “*де то й ум, і злуда в парі блудять*”; у палатах судових, “*де правду й кривду судять*”; у духовних інститутах, “*де з слова із живого / Оружжіє кують для чесноти й для злого*” [10, 410].

У казці «Дим» просторова картина світу є «детермінантом структурної організації твору» (за Г. Клочеком). Мандрівні герої-протагоністи Вперед і Назад, літаючи над сплячою землею, відвідують «беззахисні», «обідрані села», «убогі на радість, багаті на сльози», які, «скорчившись, лежали в ярах та балках, мов старчата в рівчаках», зупиняються вони і в місті, яке не спало, а горіло «різними вогнями, пускаючи од себе в темне небо широке срібне сяєво» [1, 430], а «по людях ходив млявий, тупий... задимлений сон» [1, 441].

У творі В. Винниченка гіркі роздуми оповідача про людські страждання, терпіння сповнені надії на краще майбутнє для свого народу: «Ні, помиляються ті, що думають ніби сила народу в тому, щоб заплющу-

вати йому очі на Життя. Ми бажаєм повного життя, ми бажаєм повного щастя, треба ж і повними силами здобувати його!..» [1, 436]. У “Святовечірній казці” подорож-лет над рідним краєм також увінчується окриленими мріями та сподіваннями:

І довго, довго так по країю ми літали,

Надії співом ми схід сонця привітали [10, 110].

Песимістичний щем постійно підсвічується радісними, світлими очікувальними настроями. Це дало підстави А. Скоцю зробити висновок, що “Святовечірна казка” І. Франка – “це казка подоланого, переможеного смутку, журби, печалі, самоти, це казка радісної надії, життєдайним джерелом якої є Святий Вечір” [8, 439].

Боротьба Впереди і Назади (протистояння світла і темряви) у творі В. Винниченка завершується перемогою Впереди: «І сказилися люди Назада; з піною, з ревом, з залізом вп’ялись, увірвалися вони в купу людей Впереди, що були без заліза. І блищало залізо, лігало в повітрі, бризкало тіло гарячою кров’ю. Але кров та не могла вже залити жарин їх, не могла та скажена піна людей Назада залити на попіл великий червоний вогонь людей Впереди.

Тоді гордо стрепенув Вперед крилами і, не глянувши на Назада, полетів туди, де із іскор робились великі пекучі жарини» [1, 445]. В. Винниченко актуалізує проблему метафізичної природи суб’єктивного світу.

В обидвох творах з’явлений трансцендентний образ жінки викристалізовується у символ поневоленої Русі-України. І тема Батьківщини увінчується показово репрезентативним закликом до єднання і боротьби за кращу долю у казці «Дим»: «А жінка ішла, і глухо, і страшно клацало в неї під довгою одежею. І люди Назада, як вовки, злісно й напружено озирались на неї і тих, що співали та напруженими очима впивались в постать жінки в кайданах... А Вперед... жадно бачив Вперед, як той брязкіт глухий розростався і дув великим вітром у груди на дим. І хитався той дим, а з-під диму – ах! – побачив Вперед, як з-під диму червоно горіли жарини!» [1, 443]. Кульмінаційним центром Франкового твору є заклик любити “свою Русь-Україну!” [10, 110]. Устами символічної жінки наратор пророкує своєму красві неминучу незалежність:

Любїть, любїть його! Судьби сповнїтьсѧ доля,

І швидко властѧ чужа пропаде з сього поля!

Не стане тих, що днесь на вас наругу зводѧть,

І щезне сила їх, мов мгли нічні проходѧть [10, 109 – 110].

Розв’язка твору – казковий вихід із фантастики, що у даному випадку подається в онейричному ракурсі:

І на чоло моє свій поцілуй надземний

Зложила – й я збудивсь в холодній хаті темній [10, 110].

Головний герой прокинувся людиною, готовою до духовного плодоношення, до того, аби працювати разом із Христом для своєї Русі-України. У «Святовечірній казці» час стає засобом творення казковості і виконує не тільки функцію оповідного тла, а, набувши символіко-алегоричного змісту, бере активну участь у фантастичній дії і саме завдяки цим рисам стає своєрідним органічним орієнтиром у жанротворенні.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Сисло-вий простір обох творів розгорнутий на казковому ґрунті й представлений у художніх візіях світовираження неоромантизму й символізму. Твори репрезентують модерністську модель художньої дійсності, в якій відобразилися світоглядно-філософські та національно-патріотичні ідеї авторів. Верифікуємо своє розуміння генологічного статусу цих творів, які споріднені жанровими ознаками: вони написані у формі своєрідної візії, і це особлива “візія”, яка асимілювала в собі різні онтологічні прояви – релігійні, соціально-ідеологічні, державно-національні й екзистенційні інтроспекції людини. Проте, взявши за ключову домінанту сакральний хронос, митці створили передусім казки, в яких суб’єктом нарації зробили свою Батьківщину – персоналізовану жінку – Русь-Україну.

Завершуючи розмову про паралелі між «Святовечірньою казкою» й різдвяною казкою «Дим», висловимо ще декілька зауваг щодо Винниченкових міфологічних протагоністів: синів Життя – Впереди і Назада. Олена Костенко, аналізуючи символіко-міфологічну реальність твору «Дим» крізь призму оприявлення невротичного Я оповідача, відсилає читача «до прадавнього міфу, що фіксує процес змагання двох братів – Білобога і Чорнобога» [6, 15]. Не можемо не згадати в цьому контексті твори І. Франка, в яких окрім реальних персонажів діють ірреальні: Чорний і Білий демони (демони Зла і Добра) з оповідання «Як Юра Шикманюк брів Черемощ», Ангели Житті та Смерті з незакінченої поеми «Наймит», виникає неабияка спокуса порівняти ці тексти, однак це вже завдання іншої розвідки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Винниченко В. Дим / В. Винниченко // Краса і сила. (Упоряд., авт. приміт. Федченко П., авт. передм. І. Дзеверін). – К.: Дніпро, 1989. – С. 428-446.
2. Гузар З. Синтез християнської і національної ідеї у світі Івана Франка / Зенон Гузар // Церква. Нація. Культура. Вип. 1. Іван Франко і питання релігії. Збірник наукових праць. – Дрогобич: Коло, . – С. 22 – 32.

3. Іванишин П. Художня герменевтика Івана Франка: пролегомени до христологічної інтерпретації (на матеріалі «Святовечірньої казки») / Петро Іванишин // Франкознавчі студії. – Дрогобич: Вимір, 2002. – Вип. другий. – С. 205 – 227.
4. Корнійчук В. Ліричний універсум Івана Франка: горизонти поезики / В. Корнійчук. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2004. – 488 с.
5. Костенко О. «Дим» В. Винниченка: специфіка художнього психологізму різдвяної казки / Олена Костенко // Література та культура Полісся. Вип. 42: Спадщина М. Гоголя та проблеми вітчизняної і світової історії, філології та культури у сучасній інтерпретації / відп. ред. і упорядник Г. В. Самойленко. – Ніжин: Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2008. – С. 46-76.
6. Костенко О. Художньо-психологічні домінанти малої прози В. Винниченка: автореф. дис... канд. філол. наук: спец. 10.01.01 – «українська література» / Олена Олександрівна Костенко. – К., 2015. – 20 с.
7. Крупач М. Іван Франко та Євген Маланюк: у пошуках ознак грядущого (різдвяна казка як історіософічна візія майбутнього України) / Микола Крупач // Іван Франко: дух, наука, думка, воля: Матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.). – Львів: Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2010. – Т. 2. – С. 732 – 740.
8. Скоць А. «Святовечірня казка» Івана Франка / А. Скоць // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин: матеріали Міжнар. наук. конф. (Львів, 25-27 вересня 1996 р.). – Львів: Світ, 1998. – С. 434-440.
9. Тихолоз Н. Б. Казкотворчість Івана Франка (генологічні аспекти) / Наталя Богданівна Тихолоз. – Львів, 2015. – 316 с.
10. Франко І. Святовечірня казка / Іван Франко. Казки. Повне зібрання / упорядник, автор передмови і коментарів Галина Сабат. – 2 вид. зі змінами. – Дрогобич: Коло, 2013. – С. 108-110.

REFERENCES

1. Vynnychenko, V. (1989). *Dym [Smoke]*. Kyiv: Dnipro. [in Ukrainian]
2. Huzar, Z. (2004). *Syntezy khrystyianskoi i natsionalnoi idei u sviti Ivana Franka [Synthesis of the Christian and National Idea in the World of Ivan Franko]*. *Tserkva. Natsia. Kultura [Church. Nation. Culture]*. Ed. 1. *Ivan Franko i pytannia relihii. Collection of scientific works*. Drohobych: Kolo.. [in Ukrainian]
3. Ivanyshyn, P. (2002). *Khudozhnia hermenevtyka Ivana Franko: prolehomeny do khrystolohichnoi interpretatsii (na materialy "Sviatovechirnoi kazky")* [The Artistic Hermeneutics of Ivan Franko: Prolegomena to the Christological Interpretation (on the material of "Christmas Eve")]. *Frankoznavchi studii - Franco-studies*, 2, 205-227. Drohobych: Vymir. [in Ukrainian]
4. Korniiichuk, V. (2004). *Lirychnyi universum Ivana Franka: horyzonty poetyky [Lyrical Universum of Ivan Franko: Horizons of the Poetics]*. Lviv: Lviv Ivan Franko National University. [in Ukrainian]

5. Kostenko, O. (2008). “Dym” V. Vynnychenka: spetsyfika khudozhnioho psycholohizmu rizdvianoï kazky [V. Vynnychenko’s “Smoke”: the Artistic Psychologism Specificity of the Christmas Fairy Tale”. *Literatura Polissia. Spadshchyna M. Gogolia ta problemy vitchyznianoi i svitovoi istorii, filolohii i kultury u suchasnyï interpretatsii - Literature and culture of Polissya. Whip 42: Legacy of M. Gogol and problems of national and world history, philology and culture in modern interpretation*, 42, 46-76. Nizhyn: Publishing house NDU named after M. Gogol. [in Ukrainian]

6. Kostenko, O. (2015). Khudozhnio-psycholohichni dominanty maloi prozy V. Vynnychenka [Artistic and Psychological Dominants of V. Vynnychenko’s Small Prose]. *Extended abstract of candidate’s thesis*. Kyiv. [in Ukrainian]

7. Krupach, M. (2010). Ivan Franko i Yevhen Malaniuk: u poshukah oznak hri-adushchoho (rizdviana kazka iak istoriosofichna viziia maibutnioho Ukrainy [Ivan Franko and Yevhen Malaniuk: in Search of the Future Signs (Christmas Fairy Tale as a Historiosophical Vision of the Future of Ukraine)]. «*Ivan Franko: Spirit, Science, Thought, Will*» *Materials of the International Scientific Congress dedicated to the 150th anniversary of Ivan Franko’s birth* (pp. 732 – 740). Lviv: Publishing Center of Lviv Ivan Franko National University. [in Ukrainian]

8. Skots, A. (1998). “Sviatovechirnia kazka” Ivana Franka [Ivan Franko’s “Christmas Eve”]. «*Ivan Franko – witer, thinker, citizen*” *materials of the international scientific conference* (pp. 434-440). Lviv: Svit. [in Ukrainian]

9. Tyholoz, N. B. (2005). *Kazkotvorchist of Ivan Franko (henealohichni asperkty) [Fairy-tales of Ivan Franko (genological aspects)]*. Lviv. [in Ukrainian]

10. Franko, I. (2013). *Sviatovechirnia kazka [Christmas Eve]. Kazky. Povne vydannia [Fairy-tales. Complete edition]*. Drohobych: Circle [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редколегії 01.10.2017 р.